

NDËRHYRJE RESTAURUESE NË NYMFEUN DHE TERMET E STACIONIT AD QUINTUM, BRADASHESH, ELBASAN

Grupi i Projektit:

Ark. R. CUKU

Ing. K. GJATA

Ark. R. PAPAVASI

R. ÇAKO

Ronela
cuku

Digitally signed by
Ronela cuku
Date: 2021.06.15
03:09:00 +02'00'

Rudina

Papavasi

Denisa
Shehu

Digitally signed by Rudina
Papavasi
Date: 2021.06.15 04:12:32
+02'00'

Digitally signed by
Denisa Shehu
Date: 2021.06.15
02:54:50 +02'00'

RELACION, PROJEKT RESTAURIMI
INSTITUTI I MONUMENTEVE TË KULTURËS

MIRATOHET
SEKRETARI I KKR-së
ARTA DOLLANI

PERMBAJTJA:

Vendndodhja dhe historiku i zbulimit.....	2
Analiza historiko –arkitektonike.....	4
1. Analiza arkitektonike.....	4
2. Të dhenat historike.....	16
Ndërhyrjet restauruese në vite.....	20
Analizë e gjendjes ekzistuese të monumentit.....	21
Punimet e parashikuara.....	22
Preventivi.....	

VENDNDODHJA

Nymfeu dhe Termet e Stacionit AD Quintum ndodhet në perëndim të qytetit të Elbasanit (*Skampinit*), në kilometrin e shtatë të rrugës Elbasan-Peqin. Përveç afërsisë ndaj rrugës, në zgjedhjen e vendit për ndërtim është patur parasysh mundësia e shfrytëzimit të burimeve, të cilët janë mjaftë të rrallë dhe me prurje të vogël në zonën kodrinore buzë së cilës kalonte rruga Egnatia. Kodra e Fikazit përbën në këtë drejtim një përjashtim, duke qenë një mbështetje shtufi mbi formacionin gëlqeror të ekstremi jugor të vargut të Krrabës. Burimet që dalin në kufirin e dy formacioneve krijojnë përroin e paster të Fikazit, që nuk shteron gjatë gjithë vitit. Atje ku përroi i afrohej fushës, dilnin edhe një sërë burimesh të vegjël të shpërndarë në të gjithë zonën. Përpjekja për shfrytëzimin e këtyre ujërave ka përcaktuar tërësisht zgjedhjen arkitektonike dhe funksionale të nymfeut, dhe në njëfarë mase vendosjen e termeve.

FOTO 1 – Nymfeu dhe Termet e Stacionit Ad Quintum, fundi i viteve 60.

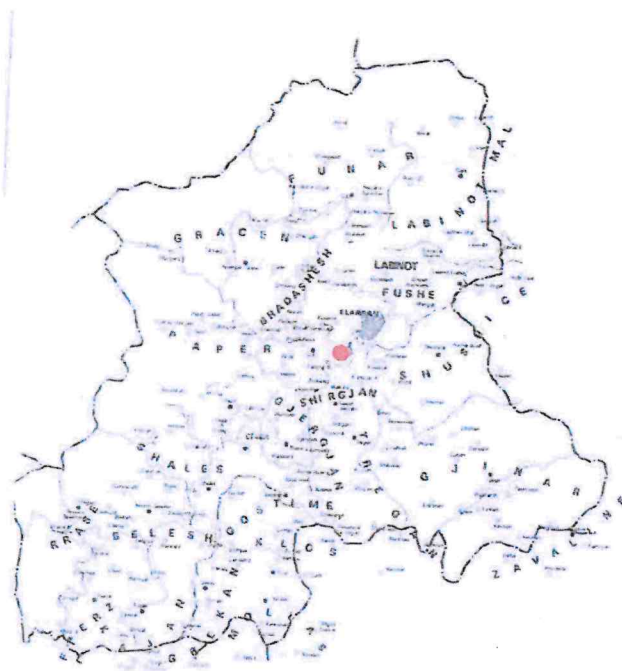

FOTO 2 - Pamje ajrore - Vendndodhja e Nymfeut dhe Termetit e Stacionit Ad Quintum Bradashesh.

ANALIZA HISTORIKO -ARKITEKTONIKE

1. Analiza Arkitektonike

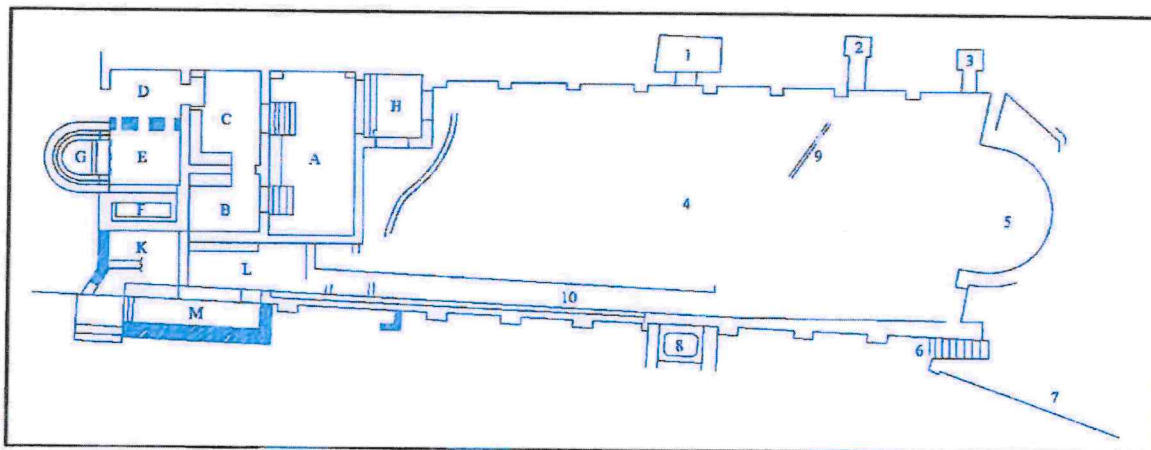

FOTO 3 – Planimetria e Nymfeut dhe Termeve

I-NYMFËU

Fasada e monumentit krijohet nga pjesa lindore e murit të teracimit me gjatësi 26 m, që ndahet nga kontraforte të vendosura çdo 2.5m . Në distanca të pabarabarta janë vendosur brenda tij tre hauze uji . Përpara fasadës shtrihet një shesh 11 m, i gjerë, i kufizuar nga muri i teracimit. Nga lindja sheshi kufizohet nga një ambient absidal, i cili lë vend për hyrjen e vetme të kompleksit. Në anën e kundërt mbyllja e sheshit bëhet nga godina e termeve. Pjerrja e sheshit drejt perëndimit ka përcaktuar edhe diferencën e lartësive në dy skajet e fasadës së nymfeut nga 3 në 4 m. Hauzet e ujit i kanë hyrjet në gjysmën lindore të sheshit, me një vendosje simetrike dhe hapësira të pabarabarta drite.

Hauzi 1 është vendosur pothuajse në mes të murit mbështetës , dhe komunikon me sheshin përpara tij nëpërmjet një hyrje katërkëndëshe . Hyrja mbulohet me një qemer cilindrik prej tullash, me diametër më të madh se gjerësia e hyrjes. Hauzi ka formë katërkëndëshe me përmasa 3,12 x 1.75 m, . Pjesa e poshteme e tij, që shërbente si depozitë uji, është ndërtuar nga tre anë me tulla deri në lartësinë e pragut të hyrjes (1.08m) dhe është suvatuar e tërë me llac shamot të lyer me një cipë të bardhë izoluese. Faqja veriore, nga rridhnin ujrën, është ndërtuar me gurë dhe nuk është suvatuar. Dyshemeja është shtruar me tulla trapezoidale dhe në takimin e saj me faqet e murit është kaluar një kornizë izoluese llaci shamot me trashësi 0.06 m. Hauzi është mbuluar me qemer cilindrike, që mbyllet në lartësinë 2.94m, mbi nivelin e dyshemesë. Faqja përballë hyrjes , vazhdon deri në kufizimin nga qemeri e ndërtuar me gurë. Në të dalin grykat e tre tubave që furnizonin hauzin me ujë, një grykë e katërt del në faqen perëndimore. Tubat janë formuar nga mbivënia e dy tjegullave kalypter.

Mbushja e ujit bëhet nëpërmjet hyrjes, para së cilës ruhen dy këmbë shkallësh prej guri të palidhura me murin, që i takojnë një periudhe të dytë ndërtimi, kur kanë zëvendësuar ndoshta shkallët më të hershme prej druri. Shkarkimi i ujit të tepërt bëhej 0,90 m mbi dysheme, nëpërmjet një tubi qeramike që del në mesin e kontrafortit, në krahun lindor të hyrjes .

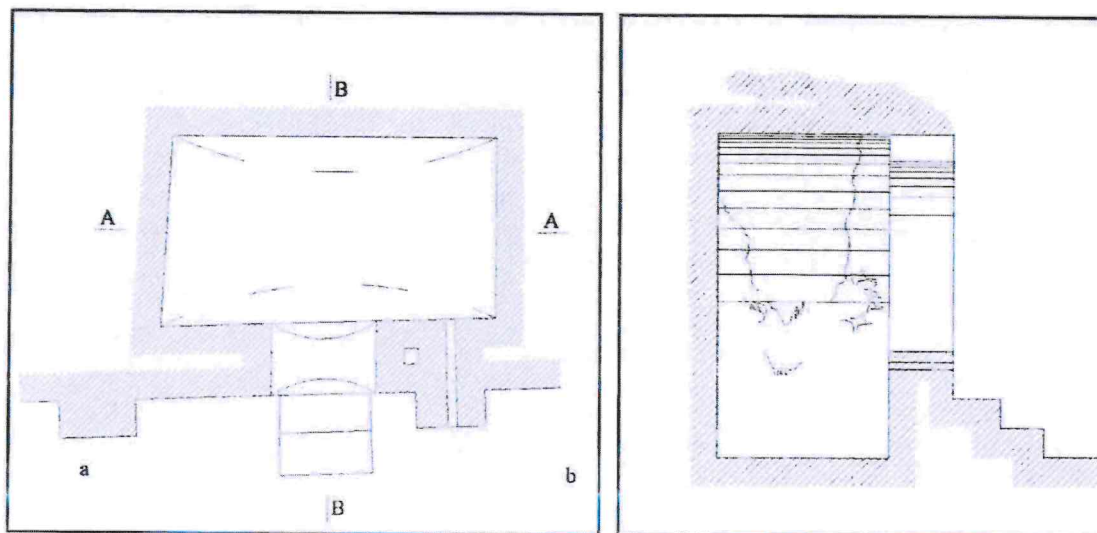

FOTO 4 – Plan dhe Prerje të Hauzit 1

Hauzi 2 funksiononte sipas një parimi të ndryshëm nga i pari. Hyrja e tij mbulohet nga një qemer cilindrik, i cili në anën e majtë mbështetet në njërin prej kontraforteve që përbën njëkohësisht edhe një shpatull të hyrjes . Vazhdon një korridor 1,47m, i gjatë, me të njëjtën gjerësi të hyrjes, por me qemer të ndërtuar prej bigori (gur çmërsi). Ky të çon tek hauzi, që ka formën katërkëndëshe 1x 1.16m. Muret anësor të tij janë ndërtuar me tulla, ndërsa qemeri që e mbulon, me bigor. Uji grumbullohej në hauz nga burimet e nëndheshme, gjë që ka bërë të panevojshme edhe ndërtimin e dyshemesë. Mbyshja bëhej nëpërmjet hyrjes dhe uji i tepërt rridhte në një kanal të carë përmes tij. Në faqen e murit, ndërmjet hauzeve 1 dhe 2, nëpërmjet të një tubi prej tjegullash kalypter, shkarkohej uji i një burimi të vogël.

Hauzi 3 . Është vendosur në këndin lindor të murit mbajtës . Hyrja e tij, që mbulohet me një qemer cilindrik prej tullash, vazhdon me të njëjtat përmasa dhe mënyre ndërtimi në një korridor 0,90 m të gjatë. Ky të çon tek hauzi katërkëndësh, 1,30 x 1.40 m, që mbushet nga burimet e nëndheshme, njësoj si hauzi 2. Muret e pasuvatuara dhe fundi me një shtroje prej gurësh të vegjël, lejonin daljen e burimeve dhe kullimin e ujerave. Rrjedhja e tepricave bëhej nëpërmjet korridorit. Sheshi përpara murit mbajtës ishte sigurisht në funksion të dy pjesëve të monumentit: për qarkullimin e njerëzve, që mbushnin ujë për nevojat e tyre ose të banjës, dhe si shëtitore (xyste)për klientët e banjës. Me këtë funksion të fundit lidhet edhe ndërtimi i një abside

gjysëmeliptike, që kufizon sheshin nga lindja ,duke krijuar një kënd pushimi të mbrojtur nga erërat.

Hyrja për në shesh bëhej në këndin juglindor nëpërmjet një shkalle 1,05 m, të gjerë, të vendosur paralelisht me murin e teracimit . Ka tetë këmbë me shkelje prej tullash bipedale të vendosura për së gjëri. Lartësia e përbashkët e shkallëve prej 1.70 m, na jep dhe lartësinë origjinale të pjesës lindore të murit të teracimit. Mënyra e ndërtimit të tij të fundit është e ngjashme me atë të murit mbajtës porsa i përket përdorimit të brezave prej dy rreshtave tullash dhe kontraforteve.

Pas një zhvendosje që korrespondon me gjerësinë e shkallëve ka një vazhdim të murit të terracimit për 8 m, deri sa kthen paralel me shtratin e përroit, duke shënuar fundin e monumentit nga kjo anë . Muri shërbente aty edhe për të krijuar një pengesë për ujrat e përroit në rast vërshimi.

Përpara murit të teracimit është aplikuar një basen i hapur 2x1.70m . Vaska e tij në formë katërkëndëshe është ndërtuar me tulla dhe është veshur me llac shamot. Lartësia e vogël e pareteve (0,60m), na bën të mendojmë se ajo ishte distinuar për të pirë ujë kafshët.

FOTO 5 – Foto e Hauzit 2 dhe Hauzit 3

Kanalizimet.

Kanalizimet kanë një sistem kanalesh për furnizimin e nimfeut me ujë dhe për largimin e ujrave të tepërta. Kanali që furnizonte hauzin 1 me ujë, gjendet pas murit mbështetës, thellë në tokë, kështu që prej tij shikohet vetëm pjesa e fundit, të cilën e përshkruam më lartë. Që nga hauzi i dytë në drejtim të vaskës së hapur para murit të teracimit, shkon një tubacion qeramike.

Megjithëse nuk ruhet fillimi dhe fundi i këtij kanali, kuptohet se ai furnizonte me ujë burimi vaskën e hapur. Ujrat e tepërta, ato që derdheshin gjatë përdorimit, si dhe ujërat e shirave, ridhnin drejt një kanali që përshkruante murin e teracimit që nga vaska në drejtim termeve. Në këtë pjesë,

për të ndjekur pendencën nga lindja në perëndim, njëkohësisht për kanalin dhe sheshin, muri i teracimit është shkallëzuar. Në nivelin e poshtëm kalonte kanali me seksion 0.65×0.50 m. Shkallëzimi i dytë ka një ngritje 0,35 dhe shërbente drejtpërdrejtë për mbajtjen e dheut të sheshit.

II. - Termet.

FOTO 6 – Pamje të Termeve

Në perëndim të nymfeut janë ndërtuar termet, që zenë një sipërfaqe prej rreth 130 m^2 . Ato janë vendosur në një plan katërkëndësh midis një muri mbështetës dhe një muri teracimi paralel me të parin. Të dy këta përbëjnë vazhdimin drejt perëndimit të mureve përkatës të nymfeut.

Godina ruhet mjaft mirë. Dallojme aty dhomen e zhveshjes (*apodyterium*) në formën e një salle të gjatë, që lidhet në lindje me dhomen e ujit të freskët (*frigidarium*) dhe nëpërmjet dy dyersh me dy ndarjet e ngrohta (*tepidarium*) (tab. Ib, B, C) në perëndim. Në një vendosje paralele me keto të fundit vijnë ambientet e nxehta (*sudatio* dhe *laconicum*). Si anekse të godinës janë vendosur ambientet për personelin, furren dhe një ambient në formë koridori të ngushtë.

Frigidari u zbulua pothuaj i plotë; ambientet e vendosura në murin mbështetës ruheshin deri në nivelin e dritareve, ndërsa ato në jug të tyre mbi atë të dyshemesë. U vu re se termet ishin braktisur kur godina ishte ende në këmbë. Pas kësaj ka patur një periudhë grabitje të materialeve të ndërtimit, të shoqëruar me depozitim të dherave mbi dyshemetë e ambienteve. Gjatë grabitjes është shkatërruar dyshemeja e lakonikut, sudatorit dhe një pjesë e mureve. Ambienti i apodyterit u përdor përkohësisht pas braktisjes së banjove për banesë dhe, në të, ishte depozituar një shtresë me qeramikë të përdorimit të përditshëm.

Apodyteri, është salla qendrore e kësaj banjo dhe ze vendin kryesor në zgjidhjen planimetrike të godinës. Përveç funksionit si dhomë zhveshje ai kryente lidhjen ndërmjet ambienteve të ngrohta dhe të ftohta në procesin e larjes. Ambienti ka formë katërkëndëshe 7.25×3.50 m. dhe mbështetet në anën me të ngushtë të tij tek muri i teracimit. Hyrja e apodyterit, e vetmja për gjithë banjon,

është vendosur në murin jugor. Kalimi bëhet nga ana e sheshit, duke ngjitur një palë shkallë që u gjetën të dëmtuara. Lartësia e tyre prej 0.37 m shënon disnivele midis dyshemesë së banjove dhe teracës së nymfeut. Nga apodyteri për në dy ndarjet e tepidarit të ngjisin dy palë shkallë të shtruara me tulla bipedale, ndërsa me frigidarin ndarja shënohet nga një prag 0.50 m. i lartë.

Muret e dhomës kanë qeneë të suvatuara dhe të lyera. Në faqen veriore pranë hyrjes për në frigidar ka një nike 0.88 m., lart nga dyshemeja. Ka formë abside dhe shërbente me sa duket për vendosjen e sendeve për larjen e ftohtë.

Dyshemeja e dhomës është shtruar me llaç shamot. Në anën perëndimore ajo ngushtohet nga një sofat i vendosur gjatë murit që nga qoshja jugperëndimore deri në shkallën e derës së dytë të tepidarit. Sofati është i suvatuar dhe paraqet një ndërtim të mëvonëshëm, meqë i është veshur dyshemesë dhe suvasë së murit.

Tepidari. Funkcionin e tepidarit e kryenin dy ambiente me gjatësi të përbashkët 5.20 dhe gjerësi 3 m., të vendosura në një aks paralel me apodyterin. Ambienti i parë lidhet me një derë 1.07 m. të gjerë me apodyterin dhe komunikon me një derë tjetër pak me të ngushtë me dhomën tjetër të tepidarit. Të dy ambientet kanë qenë suvatuar me llaç gelqerje me përzierje të paket shamoti dhe ruajnë gjurmë të një lyerje polikrome.

Murit jugor dhe verior të dhomës i janë veshur dy sofate të ndërtuar me gurë të vënë pa rregull, të lidhur me llaç të dobët gelqerjeje dhe të suvatuar me një shtresë të trashë llaçi shamot. Gjerësia prej 0.49 m. dhe lartësia 0.51 m. tregojnë se sofatët shërbenin për uljen e klienteve në procesin e ambientimit, përpara se të kalonin në dhomat e nxehta.

Dhoma e dytë e tepidarit në përfundim komunikon me sudatorin, ndërsa në anën e kundërt me apodyterin. Në procesin e larjes dera që e lidh me apodyterin shërbente vetëm për dalje. Anët e saj ruhen plotësisht në lartësinë 1.70 m., mbi të cilën fillonte qemeri që ka qenë ndërtuar me tulla. Murit jugor dhe perëndimor i është veshur një sofat i ndërtuar në të njëjten menyre si ai i dhomës së parë. Në të është murosuar edhe një fragment i një guri varri prej mermeri të bardhë, që mban mbishkrimin *hie situs est*. Edhe ky sofat i përket një periudhe të dytë ndërtimi.

Ambientet e nxehta. Një këmbë shkallë 0.15 e lartë të ngjitet nga tepidari në hyrjen për në ambientin e nxehtë. Hyrja ruhet në të gjitha përmasat e saj 0.88x1.71 m. Në njërin krah duken shenjat e një qemeri me hark të plotë prej tullash. Sudatori dhe lakoniku janë vendosur paralel me ambientet e tepidarit, në një sipërfaqe më të kufizuar se e këtij. Në projektin e parë të termeve e gjithë kjo përbënte një sallë të vetme, e cila u nda në një periudhe të dytë ndërtimi në dy ambiente. Dyshemetë e të dy dhomave janë prishur gjatë grabitjes së materialeve të ndërtimit dhe hypokaustit është krejt i zbuluar, gjë që na jep mundësi ta ndjekim këtë ndryshim. Një parvaz që përshkon muret anësore të sallës në lartësinë 0.78 m., përbënte në periudhën e parë pragu ku mbështetej suspensura. Duket se një hapësirë e tillë e hypokaustit ishte e pamjaftueshme për ngrohjen e tërë sallës dhe vetë kjo pati nevojë për adaptime. Dyshemeja u prish dhe salla u nda në dy ambiente nëpërmjet një muri që përshkohet në nivelin e dyshemesë nga tri hapësira: dy anësoret mbulohen me qemer të shtrirë tullash, ndërsa e mesit që i korrespondon hyrjes, ka anash dy parvaze 0.26 m. të

gjera, ku mbështetet pragu i derës. Në ndërtimin e këtij muri vihet re një teknike më e dobët punimi dhe përdoren në muraturë copa nga dyshemeja e prishur.

Dyshemeja e re u ngrit 0.27 m. për ambientin jugor dhe 0.16 m, për atë verior, duke krijuar kështu edhe disnivelein e nevojshem për rrjedhjen e ujrave. Lidhur me këtë u ngrit edhe pragu i derës që e lidhte sallën me tepidarin dhe u ngushtua 0.34 m. hapësira e hyrjes me një mur tullash. Tek mbushja e pragut vihet re shënja e parvazit të ri të dyshemesë, që është 0.96 m. nga baza e hypokaustit dhe shënon këtu ngritjen me të ulët të dyshemesë, ku mblihdeshin ujrë.

Dhoma me e vogël, e krijuar nga ndarja, kryente funksionin e sudatorit. Ngrohja e saj bëhej nga dyshemeja nëpërmjet hypokaustit. Në muret e dhomës dallohen gozhdat që mbanin rotullat prej balte (tubuli) të një hypokausti vertikal, i cili nuk është ruajtur. Por mungesa e suvatimeve në faqet e dhomës deri në 2.45 m. mbi dysheme, dëshmon se ai e kalonte nxehtësinë drejtpërdrejtë në dhomë. Ambienti merrte dritë nga ana perëndimore me një dritare 1.15x1.20 m., të mbuluar me një piatabande guri.

Lakoniku ka si aneks dy vaska për larje me ujë të ngrohtë. Në murin perëndimor të ambientit, në një dalje absidale është vendosur një vaske në formë patkoi . Ndahet nga hapësira e dhomës me një prag të shkallëzuar dy herë për lehtësi ngjitje. Faqet anësore të vaskës dhe pragu janë veshur me një shtresë të trashë llaçi shamot, ndërsa dyshemeja është shtruar me tulla bipedale të lidhura me të njejtin llaç. Në vijën e takimit të faqes anësore me shtrojen dhe pragun kalon një kornize harkore llaçi 0.08 m. e trashë. Dyshemeja e vaskës formon suspensuren mbi një hypokaust të vogël, që lidhet nëpërmjet dy hapësirash me hypokaustin e lakonikut . Nxehtësia kalonte edhe në faqet anësore të vaskës nëpërmjet një hapësire ndërmjet murit dhe një paretit 0.25 m. të trashë, të krijuar me një rresht gjysëm tullash dhe derdhje llaçi shamot në një armature dërrasash. Largesia midis dy faqeve ka qenë mbushur me rodhane balte (tubuli) të gozh- duar perpendikularisht në faqet e murit. Paretit ruhet plotësisht në lartësinë 1.20 m. mbi dyshemenë e vaskës dhe e kalonte nxehtësinë e hypokaustit drejt e në hapësirën e lakonikut. Në murin e absides, ku është vendosur vaska, vëmë re parvazin e një dritareje katerkendeshe, në lartësi 1.60 m. nga fundi i vaskës. Në faqen e murit, mbi lartësinë e paretit, duken shënja të suvatimit me llaç të zakonshëm. Gjetja e një cope qemerit gjatë gërmimit tregon se mbulimi i absidës ka qenë bërë me një kalotë në formë sektori sferik.

Vaska e vendosur në murin jugor të dhomës ka formë katerkëndeshi dhe kufizohet me dhomën me një prag 0.65 m. të lartë dhe 0.70 m. të trashë, të shkallëzuar dy herë. Faqet e tjera të vaskës, që mbështeten tek muret e dhomës, kanë lartësi 0.60 m. dhe trashësi 0.22 m. Shtresa Izoluese është prej llaç shamot dhe brinjët ku takohen faqet janë theksuar me kornizën e zakoneshme. Zbrazja e ujrave bëhej nga brenda lakonikut. Vaska qëndron e gjithë mbi tri rradhë kolonash prej tullash në lartësinë 1.10 m. Ajo është e shkëputur si ndërtim nga faqet e mureve dhe njëra prej kolonave ka mbuluar vrimën e hypokaustit në murin ndarës me tepidarin. Kjo tregon se në planin e parë nuk ishte menduar një vaske e tillë dhe ndërtimi i saj u bë pas korigjimit të këtij plani.

Hapësira nën vaskë përbënte në këtë periudhë të dytë njëkohësisht dhe furrën e banjove. Gryka e kësaj të fundit përshkon murin jugor të dhomës dhe ka qenë e mbuluar me një qemer tullash me

hark të plotë, nga i cili kanë mbetur vetëm gjurmët. Për shkak të rindertimit nuk është e mundur të përcaktohet forma e parë e furrës, por ajo ka patur po atë volum që u zu me vonë nga vaska. Ngrohja direkte e ujit dhe nevoja për të siguruar një izolim me të mirë të vaskës, kanë përcaktuar edhe shtesën e një shtroje të dytë llaçi në dyshtemenë e saj.

Frigidari. Në këndin që formon muri lindor i apodyterit me murin mbështetës të nymfeut është krijuar ambienti i frigidarit në trajtën e një dhome katërkëndëshe 2.60x2.95 m. të mbuluar nga një kube që mbyllet në lartësinë 4.25 m. mbi dyshemë. Lidhja me apodyterin bëhet me një hyrje 2.18 m të gjerë dhe 2.50 m. të lartë, që mbulohet me një hark gjysëm rethor tullash dallohen gjurmët për vendosjen e një dërraje, që i ndante të dy ambientet. Frigidari merr dritë nga dy dritare në faqet lindore dhe jugore, që kanë permasa të njëjta dhe mbulohen nga harqe të shtrirë prej tullash. Parvazet e dritareve gjenden në lartësi të ndryshme nga toka dhe priren me një kënd 45° nga brenda. Nga apodyteri për në frigidar kalohet në një prag 0.52 m. të lartë dhe zbriten dy palë shkallë. Fundi i dhomës formon bazenin e frigidarit, që mbushej me ujë deri në nivelin 1.20 m, duke mbuluar të dy shkallët. Për të mos lejuar filtrimin e ujit, dyshemeja dhe paretet deri në lartësinë 1.65 m. janë suvatuar me një shtresë të trashë llaçi shamot dhe në qoshtet kaluar korniza e zakonshme. Mbi këtë lartësi paretet janë suvatuar me llaç të zakonshëm dhe janë lëyer me bojë të bardhë dhe bojë qielli.

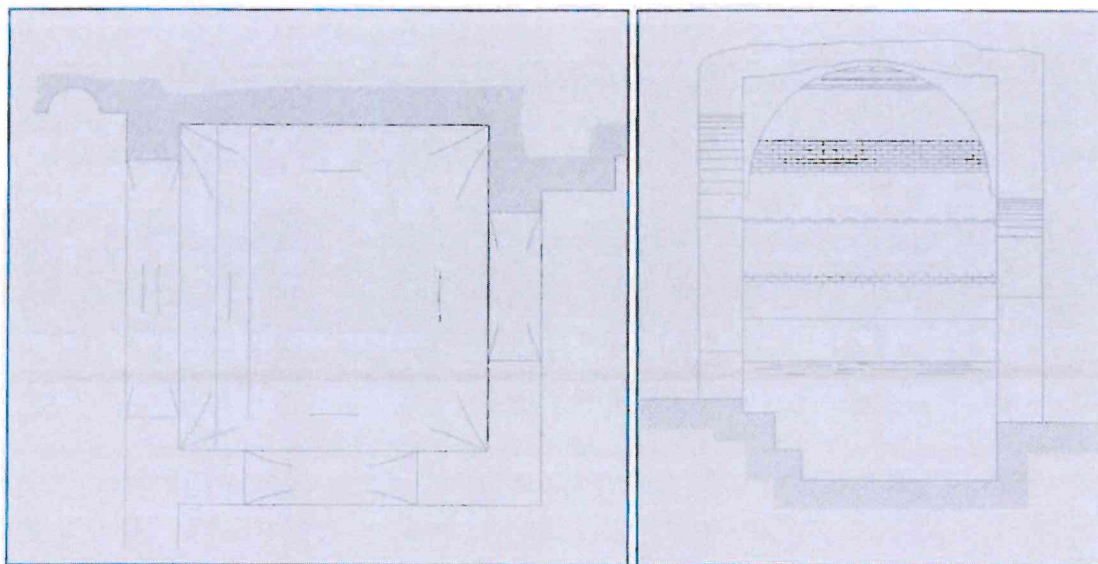

FOTO 7- Plan dhe prerje të Frigidarit

Ambiente ndihmëse. Ngjitur me ambientet e nxehta, nga ana jugore e tyre, ndodhet prefurni, ka të njëjten gjerësi sa ajo e sudatorit, ndërsa gjatësia e tij kufizohet nga muri i teracimit. Muri jugor dhe perëndimor i dhomes përbejnë shtesa me të vona dhe në fillim ambientit ka qenë i hapur, ose

mbulohej me nje konstruksion druri. Dyshemeja eshte shtruar me llac te perzier me copa guri. Hyrja behej me shkalle qe te conin ne deren e vendosur diagonalisht ne kendin jugperendimor te ambientit. Ne faqen veriore te dhomes del gryka e zjarrit te furres, ndersa ne qoshen verilindore te dhomes dallohen gjurmet e nje gryke te mbuluar me qemer tullash, qe komunikon me hypokaustin. Sipas projektit te pare nepermjet kesaj te fundit do te dilte ajri pasi te kishte bere qarkulli- min ne hypokaust. Pas ndryshimit te projektit sipas te cilit u mbyll hypokausti i tepidarit, gryka nuk u plotesua deri ne fund dhe mbi te vazhdoi ndertimi i murit.

Nje shtese me te vone perben nje koridor i ngushte qe te con nga shkallet e prefurnit ne nje ambient tjeter ndihmes, ne anen lindore te tij Ambienti qe sherbente per personelin, ka forme katerkendeshe dhe mbeshetet ne gjatesine e tij tek apo- dyteri dhe tepidari Eshte shtruar, njelloj si koridori, me tulla trapezoidale.

Kanalet. Termet kane nje sistem te dyfishte kanalesh: per furnizimin me uje dhe per shkarkimin e ujrave te perdorur Furnizimi behej nepermjet nje kanali te vetem, me dy degezime per te cuar uje ne frigidar dhe ne kaldar. Uji merej nga nje depozite ende e pazbuluar, diku mbi murin e nymfeut, ne kendin me lindor te tij. Prej ketu percillej ne nje kanal me seksion katerkendeshe 0.20 m. te gjere dhe 0.45 m te thelle, te ndertuar me gure e llac e te veshur me llac shamot. Kanali kalon gjate murit te nymfeut dhe ruan trajten e tij deri sa arrin frigidarin. Ketu duken gjurmat e nje kanali qe kthente ne kend te drejte per gjate murit lindor te frigidarit, duke zbritur me pjerresine mbi kontrafortin e qoshes. Qe aty nje tub e percillte ujin ne basen. Tubi sot mungon dhe ruhen vetem gjurmet e llacit shamot ne vendin e kapjes se tij ne faqen lindore te frigidarit dhe nje vrime me diameter 0.20 m, neper te cilen tubi kthente per te dale ne hapesiren e brendshme te ambientit.

Ne te njejtin vend behej edhe ndarja e ujit per ne ambientet e nxehta. Nje tubacion i perbere prej dy pjese tubash qeramike e devijonte ujin ne nje kanal te dyte, te ndertuar ne vazhdim te murit mbeshtetes te termeve. S'ka dyshim, se ai vazhdonte gjate gjithë murit verior te termeve dhe kthente ne murin lindor mbi piatabandat e dritareve, duke furnizuar te dy vaskat e sudatorit. Shkarkimi i ujrave behej neper nje rrjete kanalesh, qe perfundonin ne nje kolektor kryesor, i cili bashkohej ne nje pike me kolektorin e nymfeut. Gjate murit verior te termeve kalonte nje kanal i hapur qe mblidhte ujrat qe derdheshin ne dysheme dhe ato qe kondensoheshin ne muret e ambienteve. Qe nga sudatori keto ujra percilleshin ne tepidar, duke kaluar ne nje tub qeramik, qe pershkon murin ndares ne qoshen verilindore te dhomes. Ketu ujrat priteshin nga nje lug i formuar prej nje tjegulle te plote solene. Uji kalonte ne tepidar gjate dyshemese ne anen veriore te dhomes, duke ndjekur pjerresine, qe u dergonte ne nje tub te dyte qeramike ne murin ndares me apodyterin. Duke vazhduar gjithmone rrugen gjate dyshemese, prane murit verior, ujrat e grumbulluara derdheshin ne nje pusete ne kendin verilindor te ambientit. Puseta mbulohet me nje pllake katerkendeshe 0.55 x 0.30 m. prej mermeri te bardhe (fig. 8)

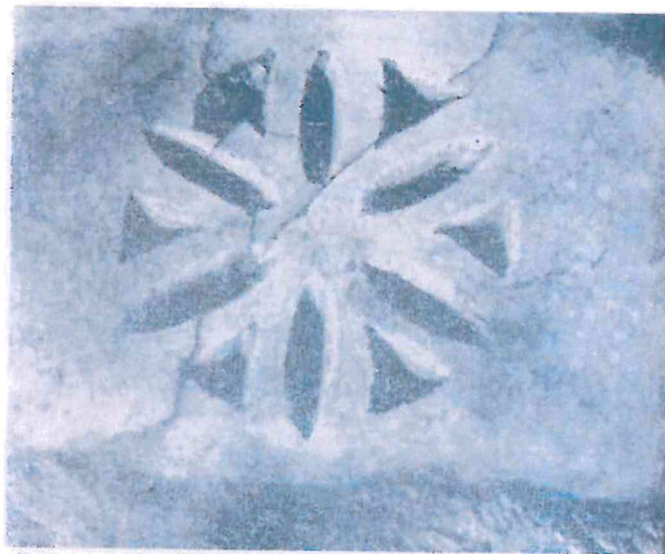

FOTO 8 – Pllaka prej mermeri te bardhe me te cilen mbulohej puseta

Në qendër të saj është traforuar një rozetë tetë fletëshe brenda një rrethi me diameter 0.28 m. Në anët e rrethit janë traforuar ndërmjet fletëve të rozetës trekëndështa të vegjël. Në per vrimat ujrat derdheshin në pusetë dhe aty përcilleshin në një kanal nën dyshemenë e dhomës për në kolektorin kryesor. Kanali është ndërtuar me mur guri të veshur me suva llaçi shamot (horoasan) dhe shtroje tjegullash solene, që mbajnë shenjën “y” inxhizuar me dy gishta. Shkarkimi i vaskës në formë patkoi të sudatorit bëhej nëpërmjet një vrime në murin lindor të saj. Dy tjegulla solene të vëna pjerrtas në anën e jashtme të murit e drejtonin ujin në një kanal të ndërtuar me gurë e llaç. Kanali shkon drejt jugut paralel me murin e termeve dhe kthen në kënd të drejtë nga lindja, për tu futur nën dyshemenë e prefurnit dhe të ambientit ndihmës. Muret e këtyre ambienteve kanali i kalon nën harqe tullash, ndërsa në pjesën tjetër mbulohet horizontalisht me tulla. Frigidari shkarkonte nëpërmjet një kanali që ndjek një vijë të drejtë për në kolektor. Kanali ka gjerësi 0.31, lartësi 0.36 m. dhe është ndërtuar njelloj si kanali i tepidarit.

Kolektori kryesor, që kalon mbi murin e teracimit të monumentit, është ndërtuar me gurë e llaç gëlqereje dhe është suvatur me llaç shamot. Ka seksion trapezi me gjerësi 0.38 (0.30 m) dhe thellësi 0.50 m. Takohet me kolektorin e nymfeut në drejtim të frigidarit, për të derdhur ujrat bashkërisht në një grykë në drejtim të jugut.

Muratura.

Nymfeu dhe Termet janë punuar me të njëjtat materiale dhe teknikë ndërtimi. Kjo të bie në sy që në vështrimin e parë mbi muraturën. Muri mbajtës dhe muri i teracimit i nymfeut përbëjnë ndërtime me derdhje gurësh të vegjël e llaçi, që përshkohen nga breza tullash dhe kanë në fasadë një faqe muri prej gurësh me forma të parregullta Ato bëjnë pjesë në këtë drejtim në tipin e

muraturës opus incertum me breza tullash të quajtura zakonisht opus mixtum. Të dy janë përforcuar me pilastra katerkëndëshe 0,95x0,33 m. të ndërtuara vetëm me tulla 0,29 x 0,17 x 0,04 m , të cilat janë vendosur rreth 2,50 m larg njëra tjetrës. Tek muri mbajtës janë kaluar 2 breza tullash 1,10 m mbi njëri-tjetrin, të cilet përshkojnë horizontalisht gjithë fasadën e murit, i poshtmi në lartësinë e pragjeve të hauzeve, ndërsa i sipërmi në atë të shpatullave të harqeve të hyrjeve. Brezat përbëhen nga dy rreshta tullash 0,31 x 0,15 x 0,04. Trashësia e llaçit midis tyre është 0,03-0,04 m. Tek muri i teracimit ruhet vetëm një brez i cili shkallezohet duke ndjekur pjerrësin e terrenit. Gjerësia e brezit është 0,11 m.

Të dy muret dallohen vetëm nga trajtimi i fasadave. Tek muri i teracimit në tërësin e fasadës të tipit opus incertum, takojmë edhe një fragment të së njëjtës kohë me fuga të mbushura të vijëzuara në një rrjet poligonale. Muri i fasadës së nymfeut ka një trajtim më dekorativ. Në fasadë janë vendosur gurë mesatarë dhe të medhenj, në largësi të theksuara nga njëri tjetri. Fugat janë mbushur me një shtresë të trashë llaçi me rërë të ashpër i cili i vishet sipërfaqjes së rrafshët të gurëve duke u trajtuar me mistri në forem të një kornize që kufizon gurin. Po për arsye dekorative janë futur në këto sipërfaqje llaçi copa tullash, janë stampuar rrathë të vegjël dhe janë vizatuar me incizim në mënyrë skematike peshq, pranë hyrjeve të hauzit 2 dhe 3. Me krijimin e kornizave dhe vendosjen e copave të tjegullave nuk është ndjekur ndonjë rregull i caktuar dhe efekti dekorativ është mbështetur në lojën e çrregullt të hijes dhe dritës.

Nuk ka ndonjë ndryshim kohor midis tri menyrave të ndryshme në realizimin e fasadve të dy mureve, sepse në vazhdim të murit të teracimit, për nga termet është punuar një cope me mënyrën e kornizave. Kështu në murin e teracimit ndeshim të zbatuara, në të njëjtën periudhë ndërtimi, të tëra stilet e trajtimit të fasadave.

FOTO 9 – Muret e termeve të ndërtuara me teknikën opus incertum

Muret e termeve janë ndërtuar të gjithë me teknikën opus inxertum me breza tullash që përshkojnë tërë gjatësinë e murit. Janë përdorur gurë shtufi të thyer në formë shumë këndëshe, që nuk e kalojnë madhësinë 0,10 m dhe si lidhes llaçi i gëlqeres, i përgatitur me rërë të ashpër lumi. Brezi i parë i tullave prej tre rreshtash me gjerësi 0,19 m shënon kufirin ndërmjet themelidhe murit të dhomës. Mbi të vazhdon muratura prej guri, në lartësinë 0,60 m. pason një brez prej dy radhë tullash me lartësi 0,10 m dhe fuga llaçi 0,02 m. i cili përsëritet mbi një muratur guri me lartësi 0,30 m. kësaj radhe me tre rreshta (0,17 m) me fuga llaçi 0,02 m. dy breza të tjerë prej dy rreshta tullash me gjerësi 0,11 m. nivelojnë lartësinë prej 0,88 dhe 1,10m. Brezat kalojnë në të njëjtën nivel në të gjithë muret e ambjenteve të termeve, duke u lidhur në qoshet kornizat e dyerve dhe dritareve me muratur të plotë tullash. Në këto vende lidhja midis muraturës së gurit dhe të tullës bëhet përveç brezave edhe me dalje të shkurtëra tullash, që futen në muraturën e gurit. Brezi me tipik i tullave është ai prej dy rreshtash me fugë llaçi prej 0,02 -0,04 m, por në frigidar kemi breza me pesë rreshta me fuga llaçi prej 0,03 m dhe gjerësi brezi 0,32 m . Për faqjen e jashtme të mureve të termeve është karakteristike venia në dukje e fugave midis gurëve ,në ndryshim me murin e fasadës së nymfeut ku janë mbushur me llaç jo vetëm fugat por edhe një pjesë e sipërfaqjes së jashtme të gurit. Sidoqoftë, të dy muret e arrinin efektin dekorativ nëpërmjet murit të zhveshur.

Harqet, qemerët dhe kubet.

Me harqe tullash kanë qenë mbuluar të gjitha dyert e ambjenteve që ruhen , si dhe dritaret, me përjashtim të asaj të sudatorit, që mbulohet me një pjatabandë guri. Ruheshin në gjendje më të mirë harqet e hyrjes dhe dritareve të frigidarit , ndërsa te dyert ruheshin gjurmët e shpatullave të harqeve. Në gjendje të plotë ruhen edhe harqet e hyrjeve të hauzeve. Me përjashtim të dritareve të frigidarit, që janë mbuluar me hark me kurbatur të shtrirë, në rastet e tjera është zbatuar harku me kurbaturë të plotë. Gjithashtu përbën një përjashtim mënyra e ngritjes së harkut mbi shpatullat e hyrjes në hauzin nr.1, me diametër që kalon gjerësinë e hyrjes .

Qemerët janë ndërtuar vetëm në kamaret e nymfeut për të mbuluar hauzet dhe galerit e shkurtera që të cojnë te ato. Është përdorur vetëm forma cilindrike, që është realizuar me vendosje gurësh bigori ose tullash të lidhura me llaç gëlqereje mbi kallëpin prej dërrasash ose drurësh të rrumbullakët .

Kubet janë përdorur në dy raste: për mbulimin e frigidarit dhe të absidës ku është vendosur njëra nga vaskat e lakonikut. Nga këto, e para ruhet plotësisht. Kubeja ngrihet mbi një bazë katërkëndëshe të formuar nga muri verior i ambjentit dhe muret e hapësiarve të dritës. Në katër qoshet janë ndërtuar trekëndësha prej tjegullash solen të vendosura njëra mbi tjetrën, me anë të prera pjerrëtas me sqepar. Kubeja është ndërtuar me gurë bigori të vendosur në një hark të shtrirë. Mbi të është derdhur llaç dhe pastaj një përzierje llaçi dhe gurësh deri në horizontal, gjë që i jep frigidarit një formë kubike. Në sipërfaqjen e poshtme të kubesë ruhen gjurmët e armaturës prej dërrase, mbi të cilën kanë qenë vendosur gurët .

Gjatë gërmimit të kaldarit u gjetën pjesët e një kalote në formë sektori rrethor, që mbulonte vaskën në formë patkoi. Ka qenë ndërtuar po ashtu me një derdhje gurrësh dhe llaçi.

Suspensura. Mënyra e ndërtimit të dyshemesë në ambjentet e termave është bërë me përshtatje në funksionin e tyre: në ambjentet e nxehta përbën suspensur, ndërsa në të tjerat dysheme të zakonshme. Si mbështetje e suspensurës në lakonik dhe sudator ka shërbyer një shtrojë horizontale prej tullash të vendosura në vija të drejta. Mbi këtë shtrojë, në distanca rreth 0,40 m. janë vendosur në një sistem kuadratik tulla që shërbenin si bazament për kolonat e hypokastit. Këto të fundit janë ndëruar prej tullash të rrumbullakëta, të lidhura me llaç gëlqereje me trashësi sa të tullës. Nën vaskat kolonat janë ndërtuar prej tullash katërkëndëshe.

FOTO 10 – Spensura

Suspensura ka patur tek dhomat një trashësi 0,26 m. të formuar nga një shtrojë tullash mbi pedale që vendosej mbi kollonat, nga një shtresë prej copa tjegulle të vendosura pjerrëtas në një mbushje llaçi shamot prej 0,17 m dhe shtrojë të fundit vetëm prej llaçi shamot. Tek vaskat suspensura është me e trashë ngaqë mbi kolonat janë vendosur 2 rreshta tullash me atë katërkëndëshe dhe tri rreshta në atë në formë patkoi.

Në ambjentet e tepidarit shtroja e dyshemesë është e njëlojtë me atë të ambjenteve të nxehta, por në vend të kolonave ajo qendron mbi një shtresë dheu të ngjeshur. Dyshemet e apodyterit dhe frigidarit janë shtruar po ashtu me llaç shamot .

Suvaja. Pjesë të plota të saj ruhen në apodyter, në faqet veriore dhe perndimore të ambjentit. Në trashësinë prej 0,025 m suvaja përbëhet prej një shtrese llaçi gëlqereje me përzierje rërë të ashpër, një cipë të hollë sherbeti gëlqereje të pastër dhe cipës së bojës. Bojatisja është bërë me një sistem kuadratesh vertikal dhe brezash kufizues.

Suvaja e faqes veriore ruhet në gjendje më të mirë. Sipërfaqja që ka mbetur e lirë nga kamarja është bojatisur me një ndarje panelesh katerkëndëshe, të vendosur në mënyrë simetrike, që qarkohen nga breza prej rrypash shumë ngjyrësh. Paneli qendror është lyer me ngjyrë vjollce . Në të është vizatuar skematikisht me boje qielli një bimë me gjethe shpate . Dy rripa vertikal ngjyre mavi shënojnë ndarjen me dy panele të mëdha të lyer me bojë të kuqe. Me një bojë të bardhë janë shënuar konturet e këtyre paneleve dhe janë krijuar ndarje drejtekëndëshe brenda tyre. Në sipërfaqjen rreth kamarës është shtuar një panel tjetër po me të njëjtat ngjyra dhe ndarje. Të gjithë panelet qarkohen nga një kornizë katërkëndëshe prej rrypash të bardhë, të kuq dhe mavi. Vazhdon mbi të një fushë e bardhë dhe një kornizë tjetër shumëngjyreshe, që shënon fillimin e një kompozimi, i cili nuk është ruajtur. Në faqen perëndimore të ambjentit ruhet me mirë suvaja në krahun e djathtë të hyrjes për në dhomën e dytë të tepidarit. Ka një panel të vetëm katërkëndësh, me kontur të shënuara me vija të bardha rreth fushës së lyer me të kuqe. Lartë dhe poshtë janë kaluar në gjerësinë e panelit dy shirita me bojë qielli dhe përqarkë korniza e zakonshme me ngjyrë jeshile , vjollcë dhe të bardhë. Një fushë e dytë që ruhet pjesërisht, vazhdon mbi një brez të dytë me të njëjtat ngjyra si ato të faqes veriore.

2- TE DHENA HISTORIKE

Periudhat e ndërtimit. Në kompleksin e termeve dhe nymfeut në Bradashesh dallojme dy periudha ndërtimi nga të cilat e dyta përbën një shtesë të kufizuar muresh. Periudha e parë e ndërtimit është realizuar në dy faza të përcaktuara nga ndryshimi i projektit të parë të termeve. Ky projekt përmbante ndërtimin e dy ambjenteve të ngrohura me hypokaust: kaldarit dhe tepidarit . I pari përbënte një dhomë të vetme dhe do të kishte vetëm vaskën në formë patkoi. Ngrohja do të bëhej nga një furrë e vendosur në murin jugor të kaldarit dhe nxehtësia do të qarkullonte nën suspensuren e këtij, duke kaluar në tepidarin nëpërmjet gjashtë vrimave të mbuluara me qemer gjysëm rrethor prej tullash. Qarkullimi i plotë i nxehtësisë do të bëhej me daljen e ajrit nga një vrimë në këndin jugperëndimor të tepidarit, e cila është lënë pa u përfunduar.

Projekti pësoi një ndryshim në fazën e parë të punimeve, sipas të cilit u mbyllën me mur guresh vrimat për komunikimin e hypokausteve të kaldarit dhe tepidarit. Në tepidar u anulua ndërtimi i suspensurës dhe dyshemeja u vendos mbi një shtresë dheu të ngjeshur , që mbushi boshllëkun e parashikuar për hypokaustin .

Periudha e dytë e ndërtimit përfaqësohet nga ndryshimet e bëra në kaldar, ku u prish suspansura dhe ambjenti i nda në dy dhoma me një mur që fillonte nga bazamenti. Mbi furren u ndërtua një

vaskë e dytë katërkëndëshe. Në këtë kohe u shtuan edhe sofatet në ambjentet e tepidarit dhe apodyterit. Ky ndryshim duhet të jetë bërë për të arritur një ngrohje më të mirë të kaldarit dhe ndoshta lidhet me futjen e elementeve të rinj në procesin e larjes. Periudha e dytë e ndërtimit përmbledh gjithashtu ngritjen e mureve në pjesen jugore të termeve për të krijuar një ambjent të mbyllur në prefurn, si dhe për krijimin e një korridori të gjatë që kalon krahas tij. Në nymf kemi ndryshime të ndjeshme, përveç ndërtimit të vaskes së hapur.

Duket se pas daljes nga përdorimi të termeve shërben si banesë vetëm apodyteri. Pjesa tjetër e shkatërruar u përdor me vonë për të nxjerrë materialet e ndërtimit, me të cilat u ngritën banesat e thjeshta në perëndim të termave.

FOTO 11-

Datimi. Per caktimin e kohes së ndërtimit dhe funksionimit të monumentit duhet të nisemi nga një sërë konsideratash që rrjedhin nga vërtetimi mbi planimetrinë, teknikën e ndërtimit dhe gjetjen arkeologjike.

Përsa i përket planimetrisë të dy pjesët e monumentit termet dhe nymfet, përbejnë nga pikepamja arkitektonike zgjidhje origjinale të kushtezuara nga terreni dhe funksioni i tyre në shërbim të rrugës Egnatia. Për termet do të ishte i arsyeshëm një krahasim kryesisht me monumentet e këtij karakteri me përmasa të vogla. Në këtë drejtim ka një ngjashmëri funksionale me tremet e kohës perandorake në Butrint dhe me ato të Zevgollatios (Greqi); ku vëmë re (tek këto të fundit në periudhën e parë të ndërtimit që i takon shek. II-III të eres sone) një kaldar me dy vaska, njëra katërkëndëshe dhe tjetra gjysëm rrethore. Një vaskë gjysëm rrethore dhe ndërtim pothuaj të ngjashëm me tonen mund të sillet si shembull edhe nga një godinë publike në Nova (Bullgari). Nymfet e tipit me fasad (sipas klasifikimit të N. Neuerburg), të cilëve i takon edhe monumenti ynë, fillojnë të ndërtohen nga mesi i shek. I të eres sone, por karakteristike bëhen për shek. II-III të eres sone.

Përsa i përket teknikës së ndërtimit të termet gjëme perseri element për të përforcuar datimin e mesiperm. Përdorimi i suspensurave anësore me tabul, të cilën e takojmë në Bradashesh, tek vaska gjysëm rrethore dhe në murin nga jugu i tepidarit, i takon viteve 100-300 të eres sone. Aplikimi i

kubese ne frigidare dhe kalotes ne ambjnetin e kaldariumit na con gjithashtu ne shek e II te eres son kur kemi nje zbatim te rendomte te tyre ne ndertimet e vogla.

Menyra e ndertimit te mureve paraqet vecori te cilat nuk lejojne futjen ne skemat e zakonshme te teknikes romake te ndertimit. Megjithese opus incertum ne breza tullash nderpritet ne Rome me Hadrianin , njihet perdorimi i tij ne provincat lindore edhe gjate kohes se Antonim Piut, dhe Mark Aurelit, vecanerisht ne ndertimet hidraulike. Nje perjashtim te tille perben me siguri dhe monumenti qe trajtojme. Ketu kemi nje kalim nga tip i vertet i opus incertum ne muraturen prej guresh lumi te pershkruar nga breza tullash qe behet e zakonshme ne ndertimet e vona antike te vendit tone, per te cilen mund te perdorim per dallim tremin opus mixtum. Nje shembull klasik te opus incertum me pese rreshta tullash ne breze me lartesi nje kembe te tipit te njohur ne monumentet romake te fundit te shek. I- fillimit te shek. te II te eres sone e kemi ne amfiteatrin e Dyrrahut dhe ujesjellesin e Buthrotit. Ne shek. II te e. Sone kemi raste te perdorimit te muratures opus reticulatum qe nderpritet tashme prej brezash me tre rreshta tullash. Kjo perben nje menyre kalimtare ndertimi qe realizohet gjate shek. II-III me braktisjen e opus reticulatum dhe zbatimin e opus incertum me nr te paket rreshtash me brezin e tullave (2-3 rreshta). Mund te mendojme se kjo teknik mbetet karakteristike per kete kohe , me perjashtim te rasteve te rralla kryesisht ne ndertimet hidraulike ku ndeshim ende brezin me pese rreshta tullash, ne kalimin nga shek. II ne shek. III te e. Sone .Raste te tjera te perdorimit te brezave te tullave i takojne shek. IV(kalaja e Elbasanit, Porta)dhe dallohen nga opus incertum i shek. I-II nga perdorimi i gureve te zallit qe vendosen ne rreshta te rregullt si dhe ng brezi prej kater rreshta tullash. Ne Bradashesh muratura e termeve dhe e murit te teracimit te nymfeut perfaqeson nje teknike te qarte opus incertum, duke patur kryesisht dy rreshta tullash ne brez,por edhe raste me pese rreshta. Mund te shohim ketu shenjat e braktisjes se kesaj teknike per te kaluar ne nje menyre te re te muratures me breza tullash. Kjo perpjekje eshte bere te muri mbajtes i nymfeut ku guret jane vendosur ne menyre te rregullt, ndersa dallimi i cdo guri tipik per opus incertum, jepet ne nje forme te re nepermjet theksimit te kornizes se llacit. Kete te fundit e kemi verejtur si menyre dekoracioni te thjeshte edhe ne kalane e Elbasanit dhe ate te Portes. Nga keto tipare persa i perket teknikes se ndertimit te mureve monumenti i Bradasheshit lidhet me nje periudhe kalimtare nga opus incertum me breza tullash ne opus mixtum me gure lumi ne shek. II-III te e. sone.

Menyra e lyerjes se murit te apodyteri na sherben gjithashtu si nje pike mbeshtetje per datimin e monumentit. Nje menyre mjaft e ngjashme kompozimi te paneleve dhe kombinimi te ngjyrave te kuqe, jeshile, blu dhe vjolete i gjejme te vila e Hadrianit qe i takon viteve 120-136 te e. sone. Mbizoterimi i te kuqes se forte tipik per Bradasheshin takohet vecanerisht ne gjysmen e dyte te shek. II te e. sone, kur vizatimi me panele eshte mjaft i shpeshte.

Gjetjet arkeologjike na japin pika mbeshtetje per te kufizuar periudhen e ndertimit dhe te funksionimit ne nje terminus post quem dhe ante quem. Per te paren mund te na sherbeje copa e gurit te varit me mbishkrimin hic situs est, formule tipike per shek. I te e. sone, qe eshte murosuar ne sofatet e tepidarit. Kohen e fundit te funksionit te termeve e jep qeramika gjetur ne ambjentin e apodyterit e cila i takon shek. IV te e. sone. Gjetja e qeramikes se te njejtës kohe ne ambjentet e

banimit te ndertuara me materiale te gravitura nga monumenti, deshmon se shek.IV shenon dhe fundin e termeve si godine. Duike u mbeshtetur ne nje numer te mjaftueshem elementesh datues, mund te percaktojme si kohe te ndertimit te termeve gjysmen e dyte te shek.II te e.sone ose gjysmen e pare te shek.III. Periudha e rindertimeve mund te vendoset ne shek.III te e.sone deri ne prishjen e monumentit ne fillim te shek.IV. Ngritja e termeve dhe e nymfeut ne afersi te rruges Egnatia nenkupton qenien e nje stacioni rrugor, pjese te te cilit do te ishin te dy monumenteve, por sidoqofte nuk mund te fiitet per nje qender me shtrirje te madhe dhe me jete intensive. Mesa duket stacioni i vogel i Bradashesht u krijua ne kohen kur Skampimi, qe nuk ishte me teper se 7 km larg, sapo zhvillohej si qytet. Ne kushte te nje rritje spontane te qytetit me veshtiresite e natyrshme te furnizimit me uje, vazhdoi te njehet nevoja e termeve dhe e nymfeut te Bradashesht. Ne mesin e shek.IV Skampimi ka marre formen e plote si qytet dhe pak kohe me vone rrethohet me mure. Me kete koincidon rrenimi dhe braktisja e termeve dhe nymfeut te Bradashesht. Krisjet harkore neper mure tregojne se goditja e pare u dha nga nje termet. Pas kesaj nuk u ndje me nevoja e ndertimit te monumentit dhe vetem pjesa e pandertuar u perdor perkoheshisht per banese. Persa i perket identifikimit te ketij stacioni te vogel rrugor, ne mbetemi per lokalizimin me mutatio Ad Quintum te itinerarit te Burgidales (Cuntz, 608, 3). Distanca prej 6 miljesh qe jepet nga Skampimi nuk perputhet ne fakt me largesine prej 7km te monumentit nga kalaja e Elbasanit. Por vete emri i stacionit na kujton se numri i miljeve te distances duhet te jete 5 dhe jo 6, shifer qe korespondon afersisht me gjatesine e rruges, po te kemi parasysh se ajo kalonte rreze kodrave. Permendja e stacionit ne nje itinerar te shek.IV te e.sone perputhet me kohen e funksionimit te termeve.

Gjetjet. Gjate germimit te monumentit dolen ne drite kryesisht materiale ndertimi te depozituara pas prishjes se tij. Vetem ne ambjentin e apodyterit dhe ne nje ambjent banimi ne pjesen perendimore te termeve u kapen shtresa kulturele, qe permbanin qeramike te perdorimit te perditeshem. Ne apodyter qeramika u gjet ne nje shtrese te depozituar mbi dyshemene e ambjentit ne kohen kur ky e kishte te humbur funksionin e tij lidhur me termet dhe kishte sherbyer si dhome banimi. Ne anen perendimore te termeve ne faqen e pjerrtet te kodres ka qene hapur nje vend per vendosjen e nje banese te vogel. Ketu u dalluan horizonte pa ndonje diference te madhe kohore midis tyre. Horizonti i poshtem i depozituar mbi tarrace e krijuar ne vazhdim te murit te teracimit, ne drejtim te perendimit, perfaqesohet nga nje shtrese rreth 1 m, qe permban mjaft fragmente qeramike. Horizonti i dyte fillon me nje shtroje tullash qe i takon nje banese te ndertuar me materiale te nxjerra nga renojat e monumentit. Te dy horizontet lidhen me nje periudhe jete, qe ka vazhduar ne ate territor pas shkaterrimit te termeve dhe qe mund te na sherbeje, njelloj si shtresa e depozituar ne apodyter, si nje terminus ante quem per epoken e funksionimit te monumentit.

Ndermejt qeramikes se gjetur ne apodyter dhe asaj te baneses ne perendim te termeve ka dallime, te cilat diferencojne ne kohe, gjithmone brenda shek.IV te e.sone. Duke qene se ne qeramiken e apodyterit gjejmë forma dhe teknika me te hershme mund ta vendosim ate ne gjysmen e pare te shek.IV. Gjetja e monedhave te Valentinianit I dhe e nje kandili me monogramin e Krishtit, na jep si

kufi per pjesen tjetër te qeramikes,gjysmen e dyte te shek.IV te eres sone.Kjo perputhet edhe me vete zhvillimin e jetes ne kete qender.

NDËRHYRJET RESTAURUESE NË VITE

Pas zbulimit te plote,ne vitin 1968,u kryen disa punime me karakter konservimi dhe restaurimi ne ambientet e termeve qe paraqiteshin me te demtuara.

Ambienti qe rrezikohej me tepër, ishte frigidari. Prishja e harqeve të dy dritareve dhe portës që e lidh me apodyterrën, si edhe dëmtimi i qoshes jugperëndimore rrezikonte qëndrueshmërinë e kubesë. Vetë kjo kishte të çara të theksuara dhe në disa vende kishte humbur mbështetjen.

Për të siguruar përkohësisht qëndrueshmërinë e kubesë, u morën masa të menjëhershme konservuese, të cilat konsistonin në forcimin e qoshes jugperëndimore. Për këtë u krijua një veshje e fortë me dërrasa pësisht të forcuar me binarë (fig. 24) dhe boshllëqet u mbushën me rërë të ngjeshur. Kjo përbënte një kontrafort të sigurt për tensionin e ushtruar nga ana e kubesë. Nga ana tjetër, për të lehtësuar peshën ndaj qosheve, në qendër të saj u vendos edhe një shtyllë druri.

Realizimi i projektit të restaurimit filloi me harqet demtuara të frigidarit. Gjurmët për rindërtimin e tyre ishin të qarta sidomos në ato të portës dhe të dritares lindore. Në këtë të fundit, në krahun e majtë, harku ruhej gati plotësisht në një të katërtën e tij (fig.25). Gjithashtu ruhej edhe në krahun e kundërt një pjesë e vogël, që lehtësonte punën për caktimin e kurbës. Nga harku i portës, që ishte në pjesën më të madhe i shembur, ruheshin gjurma të vogla në të dyja shpatullat, që lejonin ndërtimin e harkut në formë gati të gjysmë rrethit (fig.26). ndryshe qëndronte puna në dritaren jugore, ku harku ishte gati plotësisht i demtuar. Në krahun e majë ishte pjesa më e madhe e shpatullës dhe vetëm dy tullat e fundit, që ishin në vendin e tyre, na dhanë mundësi të caktonim hapësirën e dritës. Në krahun e djathtë, së bashku me shpatullën ruhej edhe një pjesë e vogël e thembrës së harkut. Përveç kësaj, gjurmët e tij pasheqjes se tullave ruheshin ne nje pjese te mire nen murin që ngrihej mbi qemer. Këto gjurma bënë të mundur caktimin e një harku të shtrirë, të ngjashëm me atë të dritares lindore.

Ngritja e shpatullës së majtë dhe ndërtimi i harkut të dritares jugore, si edhe ai i portës, ndihmonin njëkohësisht edhe në forcimin e qoshes jugperëndimore, nga e cila varej qëndrueshmëria e kubesë. Si materiale ndërtimi u përdorën, llaci bastard dhe tulla të reja me dimensione të afërta me ato të vjetrat, të përgatitura për këtë qëllim. Pas përfundimit të harqeve u vesh me mur guri pjesa e murit mbi to, duke ruajtur brezat e tullave dhe duke imituar teknikën e vjetër të ndërtimit. Boshllëku që krijohet ndërmjet murit të ndërtuar rishtas dhe masës së kubesë u mbush me beton. Në ato vende ku ndërmjet murit dhe kubesë krijohej një hapësirë më e madhe, siç ishte rasti mbi qemerin e portës, lidhja u sigurua edhe me shufra hekuri.

Në të njëjtat mënyra u veprua edhe për qoshen jugperëndimore. Një bllok muri me madhësi mesatare i kësaj qoshe ishte shpëputur krejtësisht nga pjesa qendrore. Në këtë rast u pastrua mirë hapësira ndërmjet këtyre pjesëve dhe u derdh aty beton i holluar, me qëllim që të mbusheshin të

gjitha boshllëqet. Në këtë mënyrë u siguria lidhja e bllokut të shkëputur dhe njëkohësisht forcimi i kësaj qosheje ku vepron pesha e kubesë.

Punimet me karakter forcimi u kryen edhe nën vaskën katërkëndëshe mbi kaldaj, ku u ngritën katër kolona të shembura, për të mbështetur fundin e vaskës. Për ndërtimin e tyre u përdorën tullat e gjetura në vend dhe si mjet lidhës llaci bastard.

Masa të tilla konservuese u kryen edhe në suvanë e shkëputur nga muri në frigidar. Boshllëku u mbush me një përzierje gëlqere, çimento, rërë. Me të njëjtën mënyrë u veprua edhe në suvate që ruhen në ambientet e tjera të termeve, si dhe në atë të apodyterit. Me qëllim që kjo pjesë të ruhej nga lagështira dhe sidomos nga shiu, u ndërtua pa prekur monumentin, një strehë me skelet të lehtë metalik, e mbuluar me eternit. Masa konservuese u ndërmorën, edhe në pjesë të tjera të monumentit, për tu siguruar nga dëmtimet e mundshme. Ndërhyrje të tjera janë mare dhe në vitet e mevonshme duke u bere konservime, pastrim bimesie, dhe vendosja e tendes me structure druri.

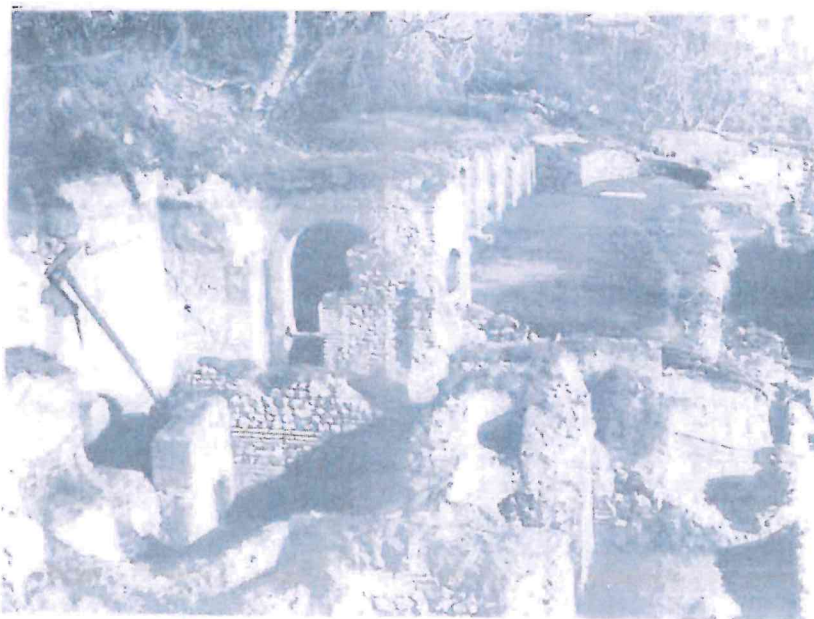

FOTO 12 – N. Çoko, Revista Iliria -1976

ANALIZË E GJENDJES EKZISTUESE TË MONUMENTIT

Monumenti në ditët e sotme paraqitet në gjendje jo të mirë konstruktive. Fasada e monumentit e cila krijohet nga pjesa lindore e murit të teracimit dhe vazhdon në hasirat e ambienteve, Frigidariumi, Apodyteriumi, Tepidarium, Sudatio është shumë e degraduar dhe kemi humbje të kreut të muraturës si pasojë e degradimit të lidhësit dhe prezencës/infiltrimit të vazhdushëm të lagështisë :

- ✦ Degradimi i lidhësit (llaç balte) me rezistencë të ulët, si mungesë e drenazhimit dhe largimit të ujërave të shiut:
- Degradimi i lidhësit kontribuon në mënyrë determinuese në dobësimin e strukturave të muraturës-çarje dhe shkëputje të elementëve përbërës (qemerët e ambjenteve të haizeve).
- Lidhësi duke u vjetëruar humbet kohezionin, mund të humbasë dhe aderencën me materialin e gurit/tullës dhe si rrjedhojë të humbas aftësinë lidhëse në muraturë.
- Lidhësi që humbet kohezionin pluhurizohet duke u shkërmoqur nëpër gishta.
- Spesori i fugave të llaçit është në proporcion të zhdrejtë me rezistencën e muraturës.
- ✦ Pesha e madhe e cila ushtrohet nga masivi i dheut si dhe diferenca e nivelit të terrenit.
- ✦ Gjithashtu bimësia ka ndikuar në humbjen e lidhësit dhe shpërbërjen e muraturës.

Muret duhet të jenë në mirëmbajtje të vazhdueshme përsa i përket mos lejimit të pushtimit të sipërfaqeve nga bimësia gjithashtu dhe konsolidimit të herë pas herëshëm të muraturës.

Duket u bazuar dhe në materialet arkivore, shohim që problemi i degradimit të murit është i vazhdueshëm për arsye të degradimit të lidhjeve të brendshme, shtytjet që i vinë muraturës nga mbushjet, ndonjë çedim i mundshëm, si dhe nga lëvizjet sizmike të dikurshme.

Mbulesa me konstruksion druri dhe tjegulla kanadeze e cila mbulon Frigidariumi dhe Apodyteriumi është dëmtuar si pasojë e mungës së disa elementëve përbërës të strukturës dhe ullugeve të shkarkimit.

PUNIMET E PARASHIKUARA

Objektivat dhe ndërhyrjet restauruese.

Konsolidimi i muraturës duke siguruar vazhdimësinë e muraturës, njëkohësisht eliminimi i shkaqeve që sigurojnë degradimin e saj. Gjithashtu duhet konsoliduar muratura ekzistuese në mënyrë që mos krijohet zona me karakteristika mekanike të ndryshme shumë larg njëra tjetrës. Pastrimi i bimësisë së lartë në muraturën ekzistuese.

- ✦ Përmirësimi i karakteristikave mekanike: rritje e rezistencës në shtypje dhe prerje.
- ✦ Përmirësim i nivelit të organizimit të muraturës: nevojë për të përmirësuar paretet e muraturës të realizuar në disa shtresa - konsolidim i bërthamës së degraduar, rimbushje e boshlliqeve dhe zëvendësim e elementëve të dëmtuar, tulla dhe fuga.
- ✦ Qepje e çarjeve të evidentuara: stukum dhe qepja me fibra karboni i çarjeve për të ristabilizuar vazhdimësinë e muraturës. Eliminim i ndonjë penetrimit të mundshëm të burimeve të degradimit në muraturë.
- ✦ F.V tiranta metalik inoksidabel në ambjentet e haizeve.
- ✦ Konsolidimi i kreut të muraturës me llaç horasan (llaç me pluhut tulle shamot sipas specifikimeve teknike në projekt).

- ✦ Kapuçimi i kreut të muraturës me mbulesë të "Butë, tapet bari" në pjesët përbërëse të nimfeut, sipas specifikimeve teknike (teknike që shihet të jetë zbatuar në vitin 1976, foto Revizta Iliria, botuar nga N. Ceka).
- ✦ Rindërtimi dhe zgjerim të mbulesës së monumetit e cila pengon futje e ujrave të shiut në ambjenti e termave.
- ✦ Realizimi i sistemit të drenazhit nëntokësor përgjatë murit perimetral të nimfeut, në krahun veri perëndimor.
- ✦ Pastrim i fasadës nga pluhurat dhe depozitimet sipërfaqesore me ujë, me pompë me presion, (idropulitrice).
- ✦ Pastrim nga bimësia e ulët në gjithë territorin e monumentit dhe përreth tij.

BIBLIOGRAFI

- Revista "Monumentet", Tiranë 1973 / 5-6/ fq.121-134. - "Nimfeu dhe Termat e stacionit AD Quintum", Neritan Ceka, Lazer Papajani.
- Revista "Iliria" 1976 / 6 / fq. 287-312, "AD QUINTUM", Neritan Ceka
- Arkiva-IKTK.

